वादिमतेऽपि वक्रगामिना राहुणा सन्मुखमश्विनीरेवतीत्यादिगणनया विंशतिभमुं व्यत्यस्यैव नत्वन्यथाश्रयितव्यमिति साम्प्रदायिकाः" पी०धा० ।

अथ पातदोषः । "हर्षणवैधृति साध्यव्यतिपातकगण्डशूलयोग नाम् । अन्ते यन्नक्षत्रं पातेन निपातितन्तत् स्यात्" । मु०चि० । "हर्षणेत्यादि षड्योगानां अन्ते यच्चन्द्रनक्षत्रं भवेत् तत्पातेन चण्डीशचण्डायुधाख्येन निपातितं स्यात् यदाह त्रिविक्रमः "साध्यहर्षणशूलानि वैधृतिव्यतिपातयोः । षड्भङ्गण्डस्य चान्ते स्यात्तत् पातेन निपातितमिति" । नारदेन प्रकारान्तरेणैतत्प्रकारसम्पादकः पातोऽभिहितः । "सूर्यभात्सार्पपित्र्यान्त्यत्वाष्ट्रमित्रोडुविष्णुभे । सङ्ख्या दिनभे तावदाश्विभात्पातदुष्टभम्" । वसिष्ठेनापि "रविभादहिपित्रमित्रत्वाष्ट्रभहरिपौष्णभेषु गणितेषु । आश्विनभादिन्दुयुतौ तावति वै पतति गणनया पातः । अयमपि पातोदोषश्चण्डीशचण्डायुधाख्योज्ञेयः । अखिलेषु भङ्गलेषुपि वर्ज्योयस्माद्विनाशदः कर्त्तुरिति" यद्यपत्र हर्षणादीनामुपादानं नास्ति तथाप्यभिहितान्लेषादिनक्षत्रसाहित्येन पाताभिधानात्तत्तुल्य सख्याकेष्वेव योगेषु पातसम्भवो जायते इति मत्वा हर्षणादीनामनुक्तिः । एवञ्च प्रागुक्तेषु दशसु विरुद्धयोगेषु लक्षापातयोः पृथक् कीर्त्तनम्' । ज्यो०त० रघुनन्दनेन "नक्षं द्वादशसुण्णरश्विरवनीस्त्रनुस्तृतीयं गुरुः षष्ठ चाष्टयमर्कजस्तु सुरतोहन्ति स्फुटं लक्षया" इत्यादि रत्नमालावाक्य सङ्गा "लक्षापातोऽयमिति,यदुक्तं तच्चिन्त्यमूलम् द्वयोर्विभिन्नदोषत्वात् अन्यथा प्रागुक्तव्यवहारोच्चयवाक्येवर्ज्यदशसंख्यानुपपत्तेः तद्वाक्ये पातशब्दस्याश्रवणाच्च । अथ क्रान्तिसाम्यम् "पञ्चास्याजौ गोमृगौ तौलिकुम्भौ कन्यामीनौ कर्क्यलो चापयुग्मे । तत्रान्योन्यञ्चन्द्रभान्वोर्निरुक्तं क्रान्तेः साम्यं नो शुभं मङ्गलेषु" मु०चि० । "पञ्चास्याजौ सिंहमेषौ अन्ये प्रसिद्धाः । एषु राशियुग्मेषु चन्द्रभान्वोः पाठक्रमेण व्युत्क्रमेण वा स्थितयोः क्रान्तिसाम्यं निरुक्तन्नमङ्गलेषु नो शुभं स्यात् । अत्र पञ्चास्याजावित्येवमादीनामुपलक्षणमुदाहरणादिकप्रदर्शनार्थत्वात्सर्वथा सूर्याचन्द्रमसोः क्रान्तयोर्योगः षड्राशिस्थितो द्वादशराशिस्थितो वा विवक्षितस्तदैव क्रान्तिसाम्यस्य सम्भवात् । अतः सम्मतिवाक्यस्यानवसरः नन्वेतावन्त एव षड्राशियोगा द्वादशराशियोगा वा सम्भवन्तीति चेन्न राश्यन्तावच्छेदस्यात्याधिकानामपि सम्भवात् प्रत्यंशकलाविकलान्तस्थितत्वेनानन्तभेदसम्भवाच्चातः प्रागुक्तं व्याख्यानं न्याय्यः । क्रान्तिसाम्यस्य च महापात इति नाम । एतस्य निन्द्यतामाह वसिष्ठः "दोषो महापात इति प्रसिद्धः सर्वेष्टतोहन्ति वधूं वरं च । तं रक्षितुं लग्नगुणास्त्वशक्ताः स्वबान्धवा नाऽशनितोऽपघातम्" । अशनिर्वज्रम् । नारदोऽपि "यस्मिन् दिने महापात स्तद्दिनं वर्जयेत् शुभे" इति अतएव पतननात्पातः सकलशुभकर्मणामित्यन्वर्थतापि । सा च स्पष्टा सोमसिद्धान्ते । "यच्छुभानां विनाशाय नदच्चिव पतत्ययम् । व्यतीपातः प्रसिद्धोऽत्र संज्ञाभेदेन वैधृतिः" इति । महापातशब्दस्य रूढिस्तु रवीन्दुक्रान्तिसाम्य एव नत्वन्येषां ग्रहाणां क्रान्तिसाम्ये । यथा जलजशब्दस्य रूढिः कमले न तु भेकादौ । क्रान्तिर्नाम ग्रहाणां दक्षिणोत्तरदक्षे गमनम् । या च सूर्यस्य क्रान्तिः सा यदा चन्द्रक्रान्त्या तुल्या स्यात्स पातमध्यकालः । तत्रोत्सर्गतोरवीन्दुक्रान्त्योः समानत्वं भुजसाम्ये सति भवति । भुजोनाम 'त्रूनं भुजः स्यात् त्रयाधिकेन हीनं भार्द्धञ्च भार्द्धादधिकं विभार्द्धम् । नवाधिकेनोनितमर्कभं चेति" लक्षणलक्षितः तत्साम्यं तु सूर्याचन्द्रमसोर्योगे षड्राशितुल्ये द्वादशराशितुल्ये वा सति भवति । अतएव ग्रन्थकृता तादृशयोगा एव पठिताः । "विनाशपातेन्दुमिहायनांशकैर्युतोरविः शीतकरश्च दृश्यते । समापमर्त्ये व्यतिपात वैधृताह्वयास्तदैक्ये रसभेऽर्कभे क्रमात्" इति भास्कराचार्योक्तिमङ्गीकृत्य सामान्यतः क्रान्तिसाम्यदिवसस्य शीघ्रोपस्थित्यर्थं भुजसाम्यप्रतिपादनम् । तदुक्तं वसिष्ठेन स्वसिद्धान्ते "चक्रे चक्रार्द्धतुल्ये वा क्रियद्भागाधिकोनके । सायनार्केन्दुयोगे चेत्तदा पातस्य सम्भवः । शुभमङ्गलकर्माणि लोकानां च विनाशयेत् । स्नानदानादकं तत्र जपश्राद्धादिकाः क्रियाः । कदापि कुरुतेमर्त्यः सुमहत् फलमश्नुते । सूर्यग्रहे कुरुक्षेत्रे कोटिस्वर्णार्पणे फलम् । तत् फलं लभते पाते स्नानश्राद्धजपादिना । उत्पत्तौ लक्षगुणितं भ्रमणे कोटिसङ्गुणम् । पातेऽर्धार्बुदसङ्गुण्यं पतिते दत्तमक्षयमिति" । तथा सूर्यसिद्धान्तेऽपि । "एकायनगतौ स्यातां सूर्याचन्द्रमसौ यदा । तद्युतौ मण्डले क्रान्त्योस्तुल्यत्वे वैधृताभिधः । विपरीतायनगतौ चन्द्रार्कौ क्रान्तिविप्रिकाः । समास्तदा व्यतीपातोभगणार्द्धन्तयोर्युतौ । तुल्यांशुजालसम्पर्कात्तयोस्तु प्रवहाहतः । तादृक् क्रोधोद्भवोवह्निर्लोकाभावाय जायते" इति । अतएवानन्तरोत्पन्नक्रान्तिसाम्ये महापातदोषो